

Прохорчик М.В.

СТАН ШКІЛЬНОЇ СИСТЕМИ КРИМУ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ

Перехід до мирного будівництва у Криму на початку 1921 р. розпочався у дуже складних соціально-економічних і політичних умовах. Три роки громадянської війни та іноземної інтервенції суттєво підірвали економіку краю. Так, продукція промисловості скоротилася у порівнянні з 1913 р. у 4,6 рази. Біля 600 підприємств зовсім не працювали. У тяжкому стані опинилося і сільське господарство: посівні площі скоротилися на 30 відсотків, врожайність зернових зменшилась на половину. Сільське господарство не здатне було забезпечувати населення продовольством, а промисловість – сировиною. Промисловість також не могла задовольнити селянство предметами першої необхідності – гасом, милом, мануфактурою, сірниками.

Господарське і соціально-економічне становище Криму значно погіршилось у результаті голоду, який почався у 1921 р. Особливо загрозливий характер голод прийняв у 1922 р. Приблизно половина населення півострова знаходилась у стані масового голоду. Всього у Криму протягом 1921 і 1922 рр. померло від голоду 96 тис. чоловік із 720 тис. всього населення.

Одночасно з голодом довелося вести боротьбу із бандитизмом, який мав три різновиди: кримінальний, кримінально-продовольчий та кримінально-політичний. За нашими підрахунками на півострові з осені 1920 р. до березня 1922 р. діяло 58 банд.

Ситуація ускладнювалась надзвичайно строкатою національною структурою населення – у Криму проживали представники 70 народностей, але при цьому 5 з них склали основну частину населення півострова. Росіяни, українці, кримські татари, євреї та німці склали 90 відсотків від усього населення. Дані обставини суттєво впливали на стан національних відносин і створювали складну соціально-політичну обстановку у Криму. Перша спроба реально втрутитися у вирішення Кримської проблеми партійним і радянським керівництвом Росії була розпочата на початку 1921 р. ЦК РКП(б) направив в місто Сімферополь члена колегії наркомату у справах національностей РРФСР М. Султан-Галієва. З 13 лютого по 29 березня 1921 р. М. Султан-Галієв перевіряв партійні і радянські органи Криму. За результатами перевірки він інформував партійне і радянське керівництво Росії про повну економічну і політичну катастрофу у Криму, про початок голодомору.

М. Султан-Галієв писав про дуже жорстоку воєнно-комуністичну політику на півострові, про сваволю органів надзвичайних комісій і особливих відділів, про зростання незадоволення населення.

У травні 1921 р. до Криму була направлена друга авторитетна комісія, до складу якої ввійшли представники Наркомату національностей Росії Ібрагімов і Даугель-Дауге, від Раднаркому – Фофанова і командувач військами Криму І. Якір, голова Кримської надзвичайної комісії Фомін, голова Ревкому Криму Шиндарєв і члени кримського обласного комітету РКП(б) Ю. Гавен, В. Ібрагімов і Мотельов. Комісія оголосила мету своєї роботи: "На місці владнати розбіжності, виправити допущені помилки, піддати винних законному покаранню, провести реорганізацію місцевих органів влади, створити автономію у Криму, враховуючи всі місцеві особливості".

Комісія запропонувала Наркомату національностей РРФСР "відкласти остаточне формування і оголошення декрету про автономію Криму".

Становлення Кримської автономії пройшло три основних періоди. У лютому 1918 р. було створено Радянську Соціалістичну Республіку Тавріда, яка проіснувала 40 днів і була ліквідована військами Запорізького корпусу Центральної Ради і 52-го корпусу Німецької армії.

Друга буферна республіка – Кримська РСР проіснувала теж недовго – менше двох місяців – з кінця квітня 1919 р. до середини червня 1919 р. У третій раз питання проголошення Кримської Республіки виникло у зв'язку з тим, що генерал Врангель за допомогою Антанти евакуював з Криму свою армію і готувався до нового нападу. Щоб не втягувати всю Російську Федерацію у війну з Антантою, ЦК РКП(б) прийняв рішення проголосити півострів республікою. Малося на увазі, що вона буде воювати при таємній підтримці Росії. 18 жовтня 1921 р. постановою ВЦВК і Раднаркому РРФСР було створено Автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку, а 10 листопада цього ж року на з'їзді Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів було затверджено Конституцію Кримської АРСР.

11 листопада 1921 р. було сформовано Раду Народних Комісарів – уряд республіки на чолі з С. Сеїд-Галієвим.

Одночасно були створені наркомати, у тому числі Наркомат освіти, який очолив Кирил Хамзін.

Після встановлення Радянської влади у Криму нова влада зіткнулась ще з однією проблемою – 48 відсотків населення півострова було неписьменним.

Ситуація ускладнювалась і тим, що серед різних національностей частка неписьменних була різною.

Письменність німецького і єврейського населення складала 75 відсотків. Рівень письменності серед росіян та українців складав 56,5 відсотка. Більш низкий рівень письменності був у кримськотатарського населення – 28,6 відсотка. Це й зумовило перебудову діяльності органів народної освіти на нових засадах.

Ці засади були проголошені і сформульовані у Конституції РРФСР, затвердженій 10 липня 1918 р., де було записано: "З метою забезпечення за трудящими дійсного доступу до знань, РРФСР ставить своїм завданням надати робітникам і найбіднішим селянам повне, всебічне і безкоштовне навчання".

Основними документами перебудови школи були "Декларація" (Основні принципи єдиної трудової школи) і "Положення про трудову школу РРФСР". Положення замість скасованих різноманітних станових шкіл встановило єдину трудову школу з розділенням на 1 і 2 ступені із спільним і безплатним навчанням.

Розвиваючи ці положення, Раднарком РРФСР в червні 1918 р. приймає "Положення про організацію справи народної освіти у РРФСР". Положення визначило склад, структуру і функції Державної комісії освіти, Народного комісаріату освіти, а також обласних, губернських, повітових і волосних відділів народної освіти, які

створювалися при виконавчих комітетах місцевих Рад.

Керівним органом управління у сфері народної освіти Криму був проголошений Комісаріат народної освіти і створена при ньому Рада народної освіти з різними відділами. Комісаріат народної освіти був сформований як колегія, яка складалась із комісара, його заступника і секретаря. На Комісаріат були покладені обов'язки здійснювати всі декрети і розпорядження органів радянської влади, а також у межах своєї компетенції реформувати систему органів народної освіти. Рада народної освіти складалась із представників пролетарських організацій, працівників культурно-освітніх закладів, вчителів та представників учнівських колективів. Рада розробляла проекти підготовки введення загальної обов'язкової безплатної освіти, проект ліквідації дореволюційних навчальних закладів, проекти створення шкіл, які відповідали новим завданням радянської педагогіки та інших перетворень в справі народної освіти.

Визначаючи основні завдання у сфері освіти, Наркомат освіти РРФСР у своїй постанові від 31 жовтня 1918 р. проголосив: "Всі національності, що мешкають у РРФСР, користуються правом організації навчання на рідній мові двох ступенів єдиної трудової школи і у вищій школі".

Однак ці завдання у Криму не були виконані. Основними причинами були: відсутність матеріальних коштів, складність воєнно-політичної обстановки, допущені помилки у проведенні реформування народної освіти. А падіння у кінці квітня 1919 р. Республіки Тавріда звело нанівець спроби створення у Криму радянської системи освіти.

Невдало закінчився і другий етап перебудови освіти в період існування Кримської Радянської республіки /кінець квітня 1919 р. – червень 1919 р./.

Третій етап становлення шкільної системи розпочався з кінця 1920 р. в умовах жорстокої економії в усіх галузях народного господарства Криму.

Значну долю жертв у цей період несла і народна освіта, яка фінансувалася за залишковим принципом, вирішуючи складні завдання перебудови.

Прагнення за будь-яку ціну виконати ці завдання були визначальними для всіх наступних дій органів Радянської влади Криму стосовно народної освіти. Наказом Наркомату освіти від 27 листопада 1920 р. було передбачено ряд заходів щодо перебудови роботи шкіл. Серед них слід виділити передачу "республіці всіх навчальних закладів Криму, у тому числі державних, приватних, громадських і національних". Ці навчальні заклади були проголошені власністю радянської республіки. У них були створені шкільні ради, до складу яких входили представники педагогічних колективів та інші працівники шкіл, представники учнівських колективів.

Відбулися зміни і в порядку роботи шкіл. Були скасовані посади класних наглядачів у чоловічих школах та класних наглядацьниць у жіночих школах. Змінювалась система оцінок. Приміщення, у яких розташовувались школи, оголошувались відкритими для шкільної роботи на протязом всього дня.

У наказі було порушено питання взаємовідносин школи і церкви. Зокрема підкреслювалося, що "...релігія – це приватна справа віруючих і не може бути нав'язана школі". Заявлялось, що "...викладання різних релігій у школах забороняється". Предмети релігійного культу вилучаються з шкіл, а вчителі релігії – зі шкільних рад.

Були внесені зміни у порядок роботи середніх навчальних закладів. 8-річні гімназії зберігаються до кінця навчального року з введенням в їх навчальний план нових предметів соціалістичної школи. 7-й клас оголошувався випускним, причому його навчальний план доповнювався загальноосвітніми предметами в обсязі 8 класів, такими як: радянська конституція і політична економія".

24 листопада 1920 р. наказом №32 Кримревкому на півострові був введений новий російський правопис. "Тепер, - зазначалося у наказі, - коли вся Росія давно перейшла до нової орфографії, для Криму наступив час не реформи правопису, а революції правопису".

Постановою від 6 грудня 1920 р. відділ народної освіти ввів у всіх школах Криму новий російський правопис. Одночасно було скасовано викладання латинської мови, а викладачі звільнені з роботи. Цей захід був одним із перших, що руйнував культурні традиції, які йшли до нас із античності через середні віки.

Всі заходи місцевих органів влади Криму кінця 1920 – початку 1921 рр. прийшлися на пік політики "воєнного комунізму", чим у значній мірі й пояснюється їх дуже радикальний характер. У грудні 1920 р. Кримський революційний комітет бере під своє безпосереднє керівництво підбір педагогічних кадрів у школах. Кримревком зазначав, що з приходом Радянської влади "порушилось нормальне життя у школах". Заходи місцевих органів влади були жорстокими. У школах Криму була введена трудова повинність. Всі вчителі і шкільні працівники, які не виходили на роботу, звільнялися. Вчитель повинен був знаходитись у школі кожний день, до кінця останнього уроку. Далі у цьому документі категорично підкреслювалось, що формальне відношення до своїх обов'язків повинно вмерти. А якщо не помре, то буде знищено. У дусі цього гасла був і заключний пункт, який попереджав, що "якщо на протязом найближчих 3-х тижнів навчальний процес у школах не розпочнеться, то непотрібні школи будуть закриті, а вчителі й учні будуть розформовані по інших навчальних закладах". Ці заходи тільки загострили і без того складну соціальну ситуацію у шкільництві Криму.

Враховуючи це, ЦК РКП(б) приймає ряд термінових заходів, серед них слід відзначити проведену 31 грудня 1920 р. – 4 січня 1921 р. партійну нараду з питань народної освіти. Офіційно на нараді були обговорені питання перебудови шкільної системи у відповідності до потреб народного господарства у кваліфікованих кадрах робітників, спеціалістів середньої кваліфікації.

Нарада прийняла помилкове рішення про тимчасове зниження віку загальної освіти. Згідно рішенню наради загальноосвітня школа (семирічна) повинна була охоплювати дітей від 8 до 15 років, 8 і 9 класи передбачалося скасувати. Замість них після школи-семирічки повинен бути технікум – професійний навчальний заклад з 3-4-

річним курсом навчання.

Це рішення знаходилося у повному протиріччі з програмою РКП(б), в якій чітко і ясно говорилося, що у галузі народної освіти партія ставить одним із найближчих завдань здійснення загальної і політехнічної освіти для всіх дітей до 17 років.

Нарада визначила новий тип школи – школу-семирічку з двома концернами (4+3 роки). На базі семирічки почала розвиватися середня професійно-технічна освіта.

Але економічне становище молоді не дозволяло їй продовжувати навчання у школах 2 ступеня.

Фактично перебудова шкільної системи після 1-ї партійної наради у Криму пішла іншими шляхами, ніж це було передбачено. Однак, на півострові була збережена деяка кількість шкіл 2 ступеня. Але у цих школах 8 і 9 класи у зв'язку з відсутністю матеріальних коштів, обладнання і підготовлених педагогічних кадрів не могли бути перетворені у технікум.

Восени 1921 р. Наркомат освіти Криму прийняв рішення про збереження школи 2 ступеня з 5-річним курсом навчання і з розподілом її на 2 концерни: 1-й концерт – 3 роки, 2-й – 3 роки. У результаті цього у Криму докорінно змінилася система народної освіти, основними ланками якої були:

- а) початкова школа для дітей 8-12 років (4 класи);
- б) школа семирічка для дітей 8-15 років;
- в) школа 2 ступеня для дітей 8-17 років (9 класів).

Школа 1 ступеня була базою для шкіл початкової професійної освіти – професійних шкіл, фабрично-заводських училищ, навчально-виробничих майстерень. Семирічна школа була базою для середніх професійно-технічних навчальних закладів-технікумів, а дев'ятирічна школа готувала випускників до вузів, даючи при цьому деяку практичну підготовку.

Важливим чинником функціонування шкільної системи Криму було фінансування. У 1921 р. школи Криму фінансувалися за залишковим принципом. Виділені кошти тільки на 10 відсотків задовольняли потреби шкіл. Цю проблему загострювало й швидке обезцінювання грошей. У 1921/1922 навчальному році на потреби шкіл Криму було виділено 71 млрд. крб. грошовими знаками 1921 р., а у 1922/1923 рр. – 260 млрд. грошовими знаками 1922 року. Цих коштів були явно недостатньо, але навіть у такій критичній ситуації вони виділялися неповністю. У 1922 р. заборгованість Наркомату освіти Криму школам склала 160 млрд. крб. Дуже часто замість заробітної платні на місцях видавали тільки аванси, які складали незначну частину необхідних коштів. У січні 1922 р. аванси складали по 200 тис. крб. на одного працівника освіти при середній зарплаті 2 млн. 500 тис. крб. У найбільш тяжкому стані опинилися сільські школи Криму. Щоб якось підтримати цих працівників освіти, понад 60 відсотків із них перевели із державного забезпечення на продовольчий пайок із продовольчих фондів сільського населення, які створювалися у відповідності до постанови РНК РРФСР від 15 вересня 1921 р.

Практично цим рішенням було вперше введено плату за навчання у школах Криму, але зроблено це було у вигляді обкладання населення додатковим щомісячним податком, який поступав в органи народної освіти, а потім розподілявся по школах. Фактично це була нелегальна плата за навчання, яка була легалізована у 1923 р.

Такі форми оплати були вкрай невдалі. З одного боку, створення продовольчих фондів на кошти самооподаткування в умовах початку голоду виглядало нереальним. З другого боку, вчителі, не отримуючи державний продовольчий пайок, залишались без мінімальних засобів існування. У кінці 1921 р. фінансова ситуація ще більше загострилась. Наркомату освіти Криму із необхідних 44 млрд. крб. було виділено 9 млрд., що складало приблизно 20 відсотків необхідної суми. Цих коштів вистачило на забезпечення 2544 працівників освіти, які отримували продовольчий пайок. Решта, а це понад 3000 вчителів і шкільних працівників, була переведена на продовольчий пайок із неіснуючих фондів самооподаткування і заробітної платні не отримувала. Це змусило Наркомат освіти звернутися у Раднарком Криму з відчайдушною доповідною запискою, в якій підкреслювалося, що “така фінансова політика ставить хрест на шкільній справі у селі”.

Відповідь Раднаркому Криму була негативною. Було вирішено скоротити кількість шкіл 1 ступеня до мінімуму. У 1922 р. кількість шкіл 1-го і 2-го ступенів у Криму зменшилось на 50,5 відсотка. Такі заходи можна пояснити тільки глибокою кризою шкільництва у Криму.

Критична ситуація з фінансуванням шкіл зберігалась і у 1923-1924 рр. Тому Наркомат освіти був змушений перевести шкільне навчання на платну основу. 27 серпня 1924 р. було прийнято рішення Раднаркому Кримської АРСР, яке у вересні цього ж року було доповнене ще однією постановою з цього питання. У відповідності з цим рішенням платне навчання вводилося у всіх міських школах 1-го і 2-го ступенів, виняток був зроблений тільки для татарських шкіл, у тому числі і 2-го ступеня. У сільських школах 1-го ступеня навчання залишалось безплатним. Громадяни були зобов'язані платити за кожного учня від 5 до 10 крб. у місяць, у залежності від матеріальної забезпеченості і додаткових прибутків.

Були створені так звані “договірні школи”, де навчання теж здійснювалось за плату, погоджену між батьками і школою.

Подібна практика негативно позначилась на настроях населення Криму. Робітничо-селянська інспекція Криму, перевіряючи школи м. Керчі у 1924 р., відзначала негативний вплив платного навчання: “Це дає незначну суму і тільки дратує населення, головним чином бідняків, які вже звикли до безплатного навчання”.

На початку 20-х років залишалась низькою заробітна платня вчителів. У 1924/1925 навчальному році середня заробітна платня складала 38 крб. Вона була значно меншою, ніж зарплата вчителя школи до революції. У 1924 р. реальна заробітна платня вчителів 1-го ступеня Джанкойського району складала 29 крб., а у Ялтинському районі – 45 крб.

Органи державної влади в Криму у 1921 р. зіткнулись ще з однією гострою проблемою – забезпечення шкіл педагогічними кадрами. Після закінчення громадянської війни для шкільної системи Криму була характерним наявність серед вчителів, особливо міських шкіл, великого прошарку дореволюційних педагогів, які працювали до цього у гімназіях і реальних училищах та інших навчальних закладах. Значна кількість із них прибула до Криму внаслідок громадянської війни. Ці вчителі здавались партійному і радянському керівництву “недостатньо советизованими”, носіями старих поглядів. Безумовно, керівництво цією роботою розпочали центральні партійні і радянські органи влади.

У лютому 1927 р. Наркомат освіти РРФСР склав список всіх спеціалістів-педагогів і подав його до Раднаркому республіки. У травні цього ж року було прийнято спеціальний декрет Раднаркому РРФСР “Про повернення до своєї спеціальності працівників освіти і культури”². Кадрові питання розглядались і на III Всеросійському з’їзді працівників освіти на початку жовтня 1927 року³.

4 листопада цього ж року ЦК РКП (б) прийняв спеціальну постанову “Про зв’язок” партійних організацій з органами народної освіти”, яка стала програмою діяльності партійних організацій, відділів народної освіти Криму по зміцненню шкіл вчителями-комуністами, призначенню комуністів на керівні посади в системі освіти.⁴ Ці партійні настанови енергійно втілювались у життя на півострові.

Обласний комітет партії, міські і повітові партійні організації поставили перед установами народної освіти завдання заміни “політично непридатних вчителів більш близькими нам”⁵. Керівникам відділів народної освіти і директорам шкіл рекомендувалось “...систематично зміцнювати викладачами-комуністами навчальні заклади з таких важливих предметів, як суспільствознавство і природничі науки”⁶.

Початок 20-х років у підсумку став часом великої чистки вчителів шкіл. Беззастережному звільненню підлягали вчителі, які суміщали роботу у школі і викладання Закону Божого у стінах церкви та виконували церковні обов’язки. Крім того, найбільш розповсюдженими мотивами для звільнення були: “незасвоєння нових вимог до шкільної роботи, неправильний суспільний підхід”⁷. Основною причиною була причина політичного характеру.

У процесі чисток у школах стало традиційним переміщення звільнених з посади директорів шкіл у інші школи як рядових вчителів при умові, якщо вони повністю відповідали партійним вимогам. У 1924 р. Наркомат освіти Криму провів спеціальну перевірку педагогічного складу шкіл і більшість колишніх директорів лишилась педагогічної роботи⁸.

Місцеві органи влади допускали багаточисельні перегини у кампанії чисток директорів шкіл і вчителів, що дуже часто призводило до зриву навчального процесу у школах. Це змусило Кримський обком РКП (б) звернутися до місцевих партійних організацій із спеціальним листом, в якому було зазначено, що “...загальна і безумовно правильна політична лінія заміни політично непридатних вчителів на практиці у деяких районах проводилась недостатньо витримано, що призвело в окремих випадках до відхилення від здійснюваної керівними органами лінії і зачіпало правий стан вчителів”⁴.

Серед подібних “відхилень” у листі називались: недостатньо обґрунтовані, а у деяких випадках абсолютно необґрунтовані випадки звільнення з роботи вчителів; багаточисленні конфлікти між органами Спілки працівників освіти у зв’язку з такими необґрунтованими поданнями; недостатньо вміле і тактичне проведення звільнень, “коли це було політичною необхідністю”, що надавало конфліктам затяжного характеру і привертало підвищену увагу громадськості.

Так, це зокрема було у м.Алушці при звільненні з роботи завідувачої шкільної бібліотеки і у м. Феодосії – при звільненні викладача малювання¹⁰. Під тиском цих та багатьох подібних фактів обком ВКП(б) був змушений зобов’язати районні комітети партії прийняти термінові заходи з ліквідації цих явищ. Перш за все було заборонено звільняти вчителів протягом навчального року. Звільнення вчителів за мотивами політичної і педагогічної непридатності “проводити дуже уважно, пред’являючи вагомі претензії, які дають повну впевненість у правильності звільнення”¹¹.

Одночасно обком партії вимагав підсилення роз’яснювальної роботи серед вчителів щодо вимог ЦК РКП (б) з питань шкільного будівництва, підвищення контролю з боку райкомів партії за роботою Спілки працівників освіти.

Причини такої реакції партійних органів на перегини при чистці кадрового складу кримських шкіл зрозумілі. З одного боку треба було терміново відлучити від школи вчителів-професіоналів, які не могли змиритися з руйнацією середньої школи. Вони вважали єдину трудову школу одноманітною, монотипною і виступили проти стандартизації і уніфікації навчального процесу. Ці вчителі першими зрозуміли, що середня школа стала навчальною інстанцією, через яку планувалось провести все юнацтво Криму, готуючи майбутніх зручних для управління людей.

З другого боку, школи Криму відчували постійну нестачу вчителів, яка загострювалась в умовах реалізації програми ліквідації неписьменності і введення загальної початкової освіти. Звільнення вчителів із шкіл не тільки послабляло педагогічні колективи, але призводило до серйозних порушень у навчальному процесі.

Спроба налагодити підготовку вчителів на короткотермінових курсах у 1927 році закінчилась невдало.

Таким чином, на початку 20-х років загальноосвітні школи Криму перебували у глибокій кризі, яка охопила не тільки матеріальну базу, кадровий склад педагогічних працівників, організацію управління школами, але зміст і якість навчання. В цілому, загальноосвітній рівень учнів знизився у порівнянні з дореволюційним періодом.

Література

1. Известия ВЦИК, 23 февраля 1927 г., стр. 2 (258).
2. СУ, 1921, № 45, ст. 222 (стр. 272).
3. Известия ВЦИК, 2 октября 1927 г., стр. 2; 4 окт., стр. 2.
4. Правда, 4 ноября 1927 г., стр. 1.
5. ЦДАК. Ф. Р – 20, оп.3, спр. 47, л. 53.
6. ЦДАК. Ф. Р – 20, оп.3, спр. 47, л. 53.
7. ЦДАК, Ф. Р – 20, оп.3, спр.23, арк.23.
8. ЦДАК. Ф. Р – 20, оп.3, спр. 10, л. 173.
9. Там же, спр. 47, арк.53.
10. ЦДАК. Ф. Р – 20, оп.3, спр. 47, л. 54.
11. Там же.